Original scientific paper

Klein Rudolf

PARTICIPÁCIÓ A LAKÓK RÉSZVÉTELE A LAKÁS KIALAKÍTÁSÁBAN

E dolgozat — eltérően azoktól az építészetelméleti művektől, melyek különböző társadalomtudományok nyomán a strukturalista elemzés, az építészeti forma feltárása, a szemantika, az egzisztenciális tér koncepciója, az esztétikai pszichológia és a társadalmi háttér elemzése segítségével igyekeznek az építészet lényegét megragadni — az építészet szabadságtényezői, az építész, a lakó (azaz az építészet használója) és a társadalom szabadságának viszonyát elemezve kíván fényt deríteni a problémára. Ennek segítségével és egy empirikus kutatás eredményei alapján teszek kísérletet a participatív építés módszertanának felvázolására.

Participáció alatt — sokaktól eltérően — nemcsak a használó egyén (illetve használók) részvételét értem lakóterük kialakításában, aminek során közvetlen környezetüket saját szükségleteiknek, elképzeléseiknek megfelelően alakítják, hanem egy sokkal tágabb értelmű koncepciót, amely magába foglalja az építészet iránti érdeklődés fölkeltését, elősegíti megértését és hozzájárul demokratizálódásához.

Az építészetet nem tartom egy adott korszak személytelen akarata kifejezésének, sem pedig az építész magánügyének (aki nem lehet hivatott meghatározni, hogyan lakjanak, dolgozzanak, éljenek az emberek), hanem ellentétes erők (építő erők és megkötések) harca eredményének. Az építő erőket a szükségletek, vágyak, pénzügyi lehetőségek, tudás, alkotóképesség, önkifejezési vágy, státumszimbólumra való törekvés képezik, a megkötések pedig lehetnek anyagiak (természet adta, műszaki, pénzbeli) és nem anyagiak (szellemiek). A szellemi megkötések voltaképpen az építészeti szabadságok viszonyával azonosak (a társadalom, az építész és a használó szabadsága).

E szabadságok egymás közötti viszonya a történelmi fejlődés során állandóan változva eltérő építészetet hozott létre:

A platonizmus az ideális forma (eidos, amely egyben idea is) elérésére törekedve csökkenti a megrendelő (használó) egyén (egyének) és

építészeik szabadságát a kánonokat előíró társadalom szabadsága javára. Ez koherens (homogén) építészethez vezet.

Aquinói Szent Tamás tanítása az emberek egymás és Isten (és természet) közötti transzcendentális egységéről, amely szerint az egyén és a közösség a rész és az egész viszonyát képviseli — amelyben természetesen a rész az egészért van — organikus építészetet hozott létre. A megrendelő és az építész, akit „Isten keze" vezérel, nagyobb szabadságot élveznek, mint az ókorban.

Az olasz reneszánsz és humanizmus az emberközpontúságot hangsúlyozva (bár kevés emberközponti helyzetéről volt szó) szakít a középkor transzcendentális egységével és elősegíti az építész és (gazdag) építtető szabadságának kibontakozását, ami az épületek jelentős differenciálódásához vezet, de a társadalom szabta szabadságon (stíluson) belül.

A protestantizmus az ember földi szerepét leszűkíti Isten szolgálatára (hogy kegyét elnyerjék), megfosztja az embereket a földi gyönyörök egy részétől (és a hivalkodástól), szigorúságával (puritánságával) egy koherens építészetet hoz létre, az egyénnek és az építésznek kisebb a szabadsága a társadalom javára.

A nagy gazdasági fellendülés, az ipari forradalom nyomán a XIX. században a társadalom erős rétegeződéséhez vezetett, és jelentősen fokozta az építtető (rendszerint újgazdag polgár vagy valami szervezet) szabadságát az építész és a társadalom szabadságának rovására (eklektika).

A technikai eufória kora szakít az addigi humánus értékekkel: a gép (a tárgyiasult ész jelképe) és az ipari termelés kultuszát hirdeti. Így az építész, mint a műszaki intelligencia képviselője (a tudomány sámánja), nagy szabadságot élvez az egyén (lakó) és a társadalom — az egyének és csoportok érdekeinek koordinátora, a kifejezőeszközök, tradíció valamint értékrend hordozója — szabadságának rovására.

A kiábrándultság kora megkérdőjelezi a műszaki haladásba vetett hit (és szcientizmus) paradigmáit, a modern építészet premisszáinak (a stílus, a díszítés tagadása, a hagyományok és jelképek elvetése, a genius loci valamint az építészet poligenézisének figyelmen kívül hagyása) létjogosultságát, és új (egyelőre még nem teljesen) definiált koncepciót hoz létre az építészeti szabadságra vonatkozóan.

Az építészeti alkotás szabadságának alakulása nemcsak az európai kultúra fejlődése során fontos számunkra, hanem Szabadka város múltjában is, hogy megértsük a mai participatív építkezéseket.

Szabadka fejlődésére, mint más mezővárosokéra is, jellemző a fokozatos átmenet a falusias életmódból a városiba, ami lehetővé tette, hogy mentsük át a városba a parasztembernek azt a képességét, hogy életterét a környezettel harmonikusan alakítsa ki (alkalmazkodva a társadalom szabta iratlan törvényekhez). Így a házak meghatározott kánon (a társadalom szabadsága) alapján épültek, amely megszabta a porta szélességét, a homlokzat nyílásainak számát és elhelyezését (tagolását), a nád-

fedeles nyeregtetőt és a belső teret az udvarral összekötő tornácot. A lakó szabadsága a pontos méretek meghatározásában és kisebb részletek (az ablak fölötti lunéták és oromzatok, lizének és pilaszterek, az orommező nyílásai méretének és elhelyezésének) megválasztásában és az épület színében nyilvánult meg.

Az iparosodás kora (a XIX. sz. vége) nem hoz jelentős változást a népesség lakhelyét (és életmódját) illetően, mert csak munkahelyük (és a földművelés megkövetelte kétlakiság) változik meg, ami az építészeti szabadságok viszonylagos változatlanságában is megmutatkozik.

A dezintegráció és az elidegenedés jellemzi az utóbbi húszévi építészetet, amely (az új pénzelési és építési mód nyomán) megszűnik az egyéni akarat és elképzelések kifejezője lenni, anonimizálódik és elidegenül az emberektől. Így az ún. társadalmi lakásépítés arc nélkülivé válik, akár az a közigazgatási apparátus, amely az építészek segítségével létrehozta, figyelmen kívül hagyva a lakót, mint egyént (és embert). Az építész — hasonlóan a városépítőhöz — nagy szabadságot élvez, mert az épületet jobbára saját kedve szerint alakítja (nincs panelház), eleget téve az előírások szabta minimális feltételeknek a lakófelületet és a helyiségek számát és összetételét illetően. Semmilyen stiláris megkötés nem létezik, sem településtervezési norma (párkánymagasság, építési vonal stb.). A lakó nem támaszthat föltételeket, feladata az alkalmazkodás.

Az önerőből építkezők családi házainál (ezek száma 2-3-szor nagyobb, mint a társadalmi lakásoké) a lakó túlzott szabadságával találkozunk, mert nincsenek hatásos megkötések a magánházak építését illetően.

Mindkét esetben elveszett a társadalom szabadsága — mint a különféle érdekek összehangolója — valamint az írott és íratlan törvények (kánonok) meghatározója — mint az általánosított egyéni elvárások megtestesítője és az együvé tartozás jelképe.

A participáció, a lakóknak az életterük megvalósításában való részvétele (a használó szabadsága) az említett bajokat orvosolni képes azzal, hogy a lakók alkotó, fizető és dolgozó képességeik nyomán közvetlenül és lényegesen beleszólnak lakásuk építésébe a társadalom szabta megkötéseken belül és az építésszel (az építész szabadsága) karöltve.

A felsorolt architektonikai és funkcionális előnyökön kívül a participáció egyes fajai (mint például a félkész lakás) lehetővé tennék, hogy minden dolgozó félkész társadalmi lakáshoz jusson (az eddigi minden harmadik helyett), amelyet fokozatosan fejezne be saját lehetőségeinek, szükségleteinek és ízlésének megfelelően. (Ezáltal megkímélnénk az önerőből történő emberfölötti lemondásokra kényszerítő magánépítkezéstől azokat, akik nem kaptak lakást és nincs szükségük családi házra.)

Ez egyben lehetővé tenné az építőipar számára a nagyobb termelékenységet szavatoló építőmunkákra való specializációt, a rugalmasabb kisipar pedig alkalmasabb lenne a befejező (iparos) munkákra. Ezáltal megkímélnénk a lakást építő családokat a kézi erővel történő betono-

zástól, a móbától, a munkásokat pedig a második műszakban végzett kimerítő és törvényellenes maszekolástól. Emellett bizonyos keretek között lehetővé válna a lakók önkifejezése és önmegvalósítása.

A participáció eszméje Európában az ötvenes évek végén jelentkezik az ún. harmadik generáció építészei körében, a Team Tennel- és a Froum-csoporttal kapcsolatban. Filozófiai alapjául különféle eszmei áramlatok és műszaki koncepciók szolgáltak, mint Martin Buber dialogikus elve (dialogisches Princip) a francia strukturalizmus és az ún. műszaki utópizmus. A dialógus elve hangsúlyozza a másik emberrel való békés együttélést (mit anderen sein) és a spontán, előre ki nem tervelt hozzáállást — aminek értelmében az építészeknek nincs joguk rákényszeríteni akaratukat a lakókra és gátolni spontán viselkedésüket. A francia strukturalizmus szintén elveti a hierarchikus szervezést. A struktúra az autoreguláció (önszabályozás) és transzformálódás képességével rendelkezik a totalitás törvényszerűségein belül. A technikai utópisták (Archigram, metabolisták, szituácionalisták stb.) műszaki megoldásokkal óhajtották a tervezők és „tervezettek" antagonizmusát megoldani: primáris és szekundáris struktúra bevezetésével, aminek során az előbbi egy szerkezeti és szerelvényrendszer, az utóbbi pedig beakasztható (plug in) csomagokat rejt magában, amelyeket a használó saját szükségletei és ízlése szerint választ ki. Attól függően, hogy az előbb említett elvek közül melyik valósul meg (azaz tkp. az építész szerepe alapján), a participáció lehet:

1. akció-orientált participáció — a tervezés előtti széles körű akció során az építészek megismerkednek a leendő lakókkal, felmérik szükségleteiket, elvárásaikat és általánosítva őket beépítik a tervbe;

2. tárgyi vagy műszaki beállítottságú participáció — a hangsúlyt egy olyan technikai rendszer kidolgozására helyezik, amely a primáris struktúrán belül (szerkezet + installációk) elég nagy szabadságot biztosít az ismeretlen lakó számára lakása befejezésére (szekundáris struktúra);

3. individuális orientáltságú participáció — az építész összegyűjti a lakók egyéni óhajait, és velük egyetértésben közvetlenül valósítja meg a tervben.

A lakó szerepe alapján a participációt felosztjuk: pénzügyi, alkotó és fizikai (munkás) participációra. A gyakorlatban főleg ezek kombinációival találkozunk.

Végezetül a participációt, kiterjedését tekintve, nagy, közepes és kis participációra osztjuk — attól függően, hogy egy egész városra, kisebb településegységre vagy csak magára a lakásra (házra) vonatkozik.

A három elemzett szabadkai építkezés 82 sorházat foglal magában és a tárgyi (műszaki) orientációjú participációk csoportjába tartozik.

Kérdéseimre (kérdőívek nyomán) a 82 lakótól 2286 választ kaptam, 104 rajz és 310 fotó készült lakásaikban. Ezek azt igazolják, hogy a lakók nagyon jól feltalálták magukat mind szükségleteik térbeli megfogalmazását (tehát a válaszfalak és a helyiségek definiálását), mind pe-

dig a munka megszervezését és saját kezű kivitelezését illetően. Az is kiviláglott, hogy a primáris struktúra szerkesztésekor az építészek (közöttük én is) súlyos hibákat követtek el. Megdöbbentő azonban, hogy néha igen kedvezőtlen alaprajzi adottságokhoz is milyen jól alkalmazkodtak az emberek. Az építés során általában egymástól kértek tanácsot, összegyűjtötték a közös tapasztalatokat és tovább fejlesztették a a megoldást. Ennek során igen közel kerültek egymáshoz, a közismert elidegenedést és közönyt egy spontán, barátinak mondható (és csak igen ritkán ellenséges) viszony váltotta föl.

Sok lakó nem érte be a belső térre előirányzott szabadsággal, és a homlokzaton is eszközölt változtatásokat. Ez nem is okozott volna bajt, ha lettek volna megkötések és minták, amelyeket bizonyos eltéréssel (variációk egy témára) alkalmazni lehet, ha adott egy formanyelv, amelynek segítségével ki tudják fejezni magukat. Ennek hiányában csak rosszul megvalósult törekvések emléke árulkodik a homlokzaton.

E lehetőségek fölülvizsgálását, azaz a participációnak a homlokzatra való kiterjesztését három alkalommal kíséreltem meg. Az első kísérletben a Belgrádi Egyetem Építészmérnöki Karának kétszáz hallgatója vett részt, akik bizonyos megkötéseken belül egymástól (azaz a képzelt szomszédoktól) függetlenül, önállóan oldották meg egy-egy sorház homlokzatrészét.

A második kísérletben a szabadkai Építészmérnöki Kar 40 hallgatója vett részt, 4—6 tagú csoportokban: először megadott homlokzati elemek nélkül, másodszor pedig ezeket alkalmazva terveztek.

A harmadik kísérletben hat család és hat építészmérnök vett részt — hasonló feltételekkel, mint az előző kísérletben, csak egymás közötti koordináció nélkül.

Ezek a kísérletek azt bizonyították, hogy az építészet alakulását (annak koherenciáját vagy heterogenitását) építészeti szabadságokkal lehet szabályozni. A participatív építkezés kulcsát a jól kiegyenlített szabadságok adják.

Elméleti megfontolások, gyakorlati alkalmazás, empirikus kutatás és kísérletek nyomán született meg a participatív lakóépítkezés módszertanának vázlata, amely a három építészeti szabadság elvét hivatott átültetni a gyakorlatba.

Ez a „trialógus" egy kétirányú, kölcsönös információ-áramlás formájában valósul meg a társadalom—építész—lakó viszonylatában — azzal, hogy a társadalom szabadsága, mint legfelső instancia, induktív módon alakul ki, azaz a lakók általánosított szükségletei, elvárásai és az építészek általánosított elképzelései (stílus) alapján formálódik, lehetővé téve az építésznek, hogy tehetségével megteremtse a lakók egyéni profilú otthonát.

Az architektura archi-tektúrája (archi mint méltóságos, ősi, tehát valamiféle autoritás) helyett egy pari-tekturát (pari mint paritás az építész és az építészet többi résztvevője között) kell megteremteni, helyre

kell állítani az építészet három szabadságának viszonyát: a lakásokat otthonná, a városokat emberivé változtatni.

A participáció táptalaja kell, hogy legyen egy organikus építészet fejlődésének (organikus alatt nem a derékszög és a párhuzamos vonalak hiányát, hanem a genézist kell érteni), amely megszünteti az építész, a társadalom és a lakó közötti antagonizmusokat.

Rezime

Participacija — sudelovanje korisnika u oblikovanju stana

Za razliku od onih radova teorije arhitekture koji pomoću strukturalne analize, analize arhitektonske forme i koncepta egzistencijalnog prostora žele objasniti otuđenje arhitekture od čoveka, ova studija osvetljava isti problem analizom slobodâ arhitektonskog stvaranja (sloboda društva, arhitekte i korisnika).

Autor posmatra arhitekturu kao projekciju duha vremena. Radi toga analizira odnos društva, arhitekte i korisnika od grčke antike do industrijske civilizacije da bi ukazao na najveći problem današnje stanogradnje — na poremećaj spomenutih odnosa — tj. preveliku slobodu arhitekata, zanemarivanje potreba i želja stanara i nesposobnost društva da koordinira individualni i zajednički interes i da stvori za svakoga razumljivi jezik — uzor, kojeg valja slediti.

Za prevazilaženje krize autor predlaže participaciju kao zajednički napor društva, arhitekte i stanara za stvaranje humanijeg doma. Razmatra značajnije participativne stanogradnje u Evropi, zatim izveštava o ličnom izvođačkom i projektantskom iskustvu i o rezultatima empirijskog istraživanja u vezi sa participativnom gradnjom, da bi skicirao metodologiju projektovanja i organizacije participativne gradnje. Pošto se ovaj način građenja pokazao kao dobar u enterijeru, autor je vršio nekoliko eksperimenata za proširivanje participacije i na fasadu.

Na kraju je dat osvrt na participaciju kao vida koordinacije sloboda društva, arhitekte i stanara — korisnika, koji kao koncept može da posluži za čvrstu teoretsku podlogu arhitekturi, koju teoretski aparati posuđeni od društvenih nauka (egzistencijalizam, strukturalizam) nisu odbranili od uticaja modnih talasa.

Zusammenfassung

Partizipation — die Mitsprache der Bewohner im Gestaltung ihrer Wohnungen

Abweichend von vielen Architekturtheoretischen Werken, die mit Hilfe Struktureller Analysen, Kufklärung der Formen der Architektur und Konzeption des existentialen Raumes die Entfremdung der Baukunst von Menschen Erkläron, will diese Studie durch Erörtern der Freiheitsfaktoren der Architek-

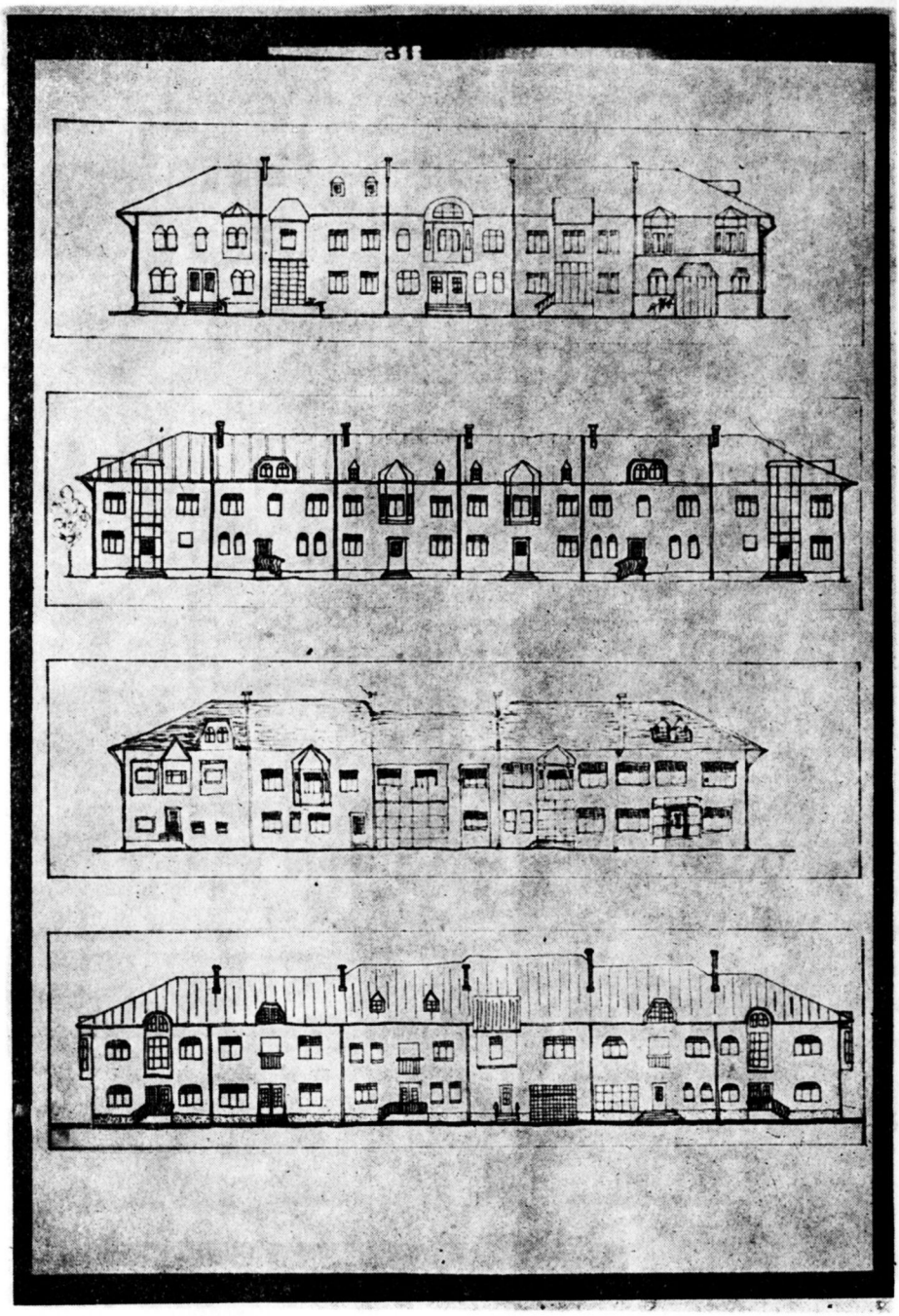

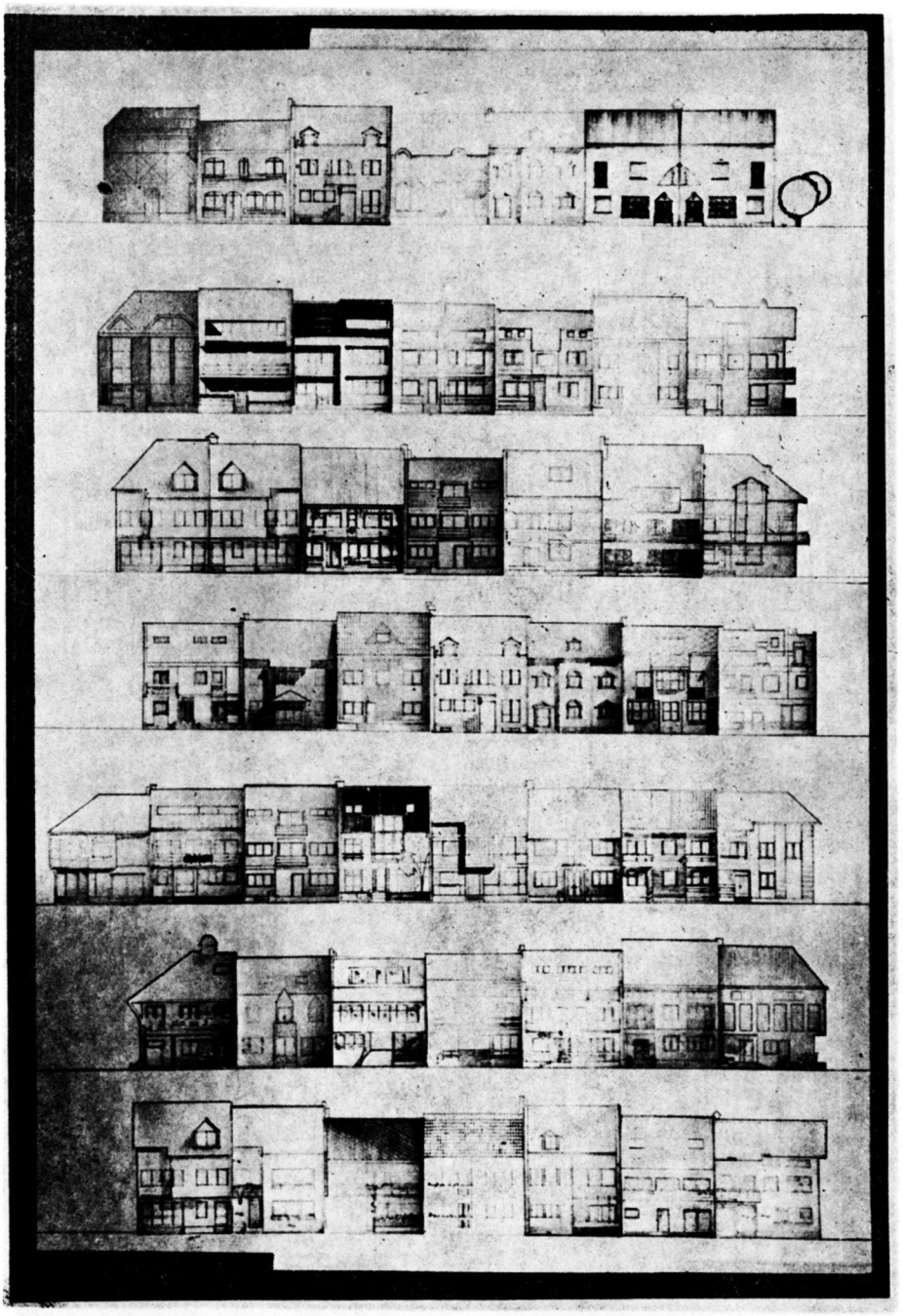

tur (Freiheit des Architekten, des Bewohners und der Gemeinschaft) dieses Problem belichten.

Der Autor betrachtet die Architektur als Projektion des Zeitgeistes. Deshalb analysiert er das Verhältnis zwischen der Gemeinschaft, des Architekten und der Bewohner von der Antiken griechischen Kultur bis zur industriellen Gesellschaft, damit er auf das grösste Problem der heutigen Baukunst hinweisen kann, nämlich auf die Verschlechterung des Verhältnisses zwischen den obigen Teilnehmer, das heisst auf die übertriebene Freiheit des modernen Architekten einerseits und auf die Vernachlässigung der individuellen Wünschen und Bedürfnissee des Bewohners anderseits. Wie auch auf die Unfähigkeit der Geneinschaft auf Noordinierung der privaten und der kollektiven Interessen zu Erzielung einer für Jeden verständlichen und nachahmenswerten Fromensprache.

Zur Heilung dieses Übels möchte der Vervasser dieser Studie die Partizipation, eine gemeinsame Anstrengung des Bewohners, des Architekten und der Gemeinschaft empfelen zur Schaffung eines menschlicheren Wohnambients.

Er zieht in Betracht die wichtigeren partizipativen Bauten in Europa, dann referiert er von den einigen Erfahrungen im Entwürfen und Ausfuhren, wie auch von den Resultaten seiner empirischen Forschungen in Verbindung mit dem partizipatorischen Bauen, um die Methodik daren Entwerfen und Planung und Realisation zu skizzieren.

Da die partizipative Art des Bauens im Innenraum der Bauten sich bewährt hat, machte der Verfasser einige Experimente, um die Partizipation auch auf die Fassade und nähere Umgebung auszubreiten.

Am Ende wird ein Rückblick auf die Partizipation als Form der Koordination der Freiheiten der Desellschaft, des Architekten und des Benützter geboten. Was als konzept für die theoretische Basis der Architektur dienen kann, welche die von den Sozialwissenschaft Geleihenen theoretischen Systeme (Existentialismus, Strukturalismus) von den Einflüssen der modischen Wellen nicht bewahren konnten.